

Bellmansmyten

och Gröna Lund

Myten om Bellmans och gustavianernas flitiga besök på Gröna Lund kulminerade fram mot sekelskiftet 1900 då området på nytt beredde plats för nöjeslivet – denna gång i konflikt med en museal vilja att bevara huset som Bellmansminne.

Den 26 juli 1829 tågade en stor folksamling ut mot Djurgården. Målet var Bellmansro där en minnesstod över Carl Michael Bellman av skulptören Johan Niklas Byström, skulle invigas i närvaro av både kungaparet och Bellmans äldriga änka. Konungen hade upplåtit en bit mark och en riksomfattande insamling bekostade minnesstoden. Enligt samtida källor lär tiotusentals människor mött upp ute på Djurgården. Någon mer passande plats för denna minnesbyst tyckte man sig inte kunna hitta eftersom Bellman i åtskilliga av sina verk har beskrivit både natur och nöjesliv på Djurgården.

Manifestationen 1829 visar att Bellman mer än 30 år efter sin död ingalunda var glömd. Framförallt var det hans texter man intresserade sig för, romantikerna såg i honom en gudabenådad improvisatör. Tecknaren och målaren Elis Chiewitz som 1826–27 utkom med ett bildkomplement till *Fredmans epistlar* lät sig vägledas av stroferna «Echo mot pelarna svarar; Salen hvälfd, hvitlimmad och ljus» snarare än de förmenta Bellmansmiljöerna då han framställde krogmiljön i epistel 62 *Angående sista Balen på Gröna Lund* som

Bellmansfesten 26 juli, akvarell av Fritz von Dardel.

en välvd sal mer värdigt ett stenhus än de små kamrar man hittar i kvarteret Trädgården.

Efter hand uppmärksammades också de miljöer Bellman beskrivit i sin diktning. En viktig del i mytens framväxt utgjordes av missuppfattningen att *Fredmans epistlar* kan tolkas som bokstavliga miljöskildringar. Den kanske främste av dessa Bellmanstolkare, Johan Gabriel Carlén, gav ut Bellmans samlade skrifter med kommentarer 1861. Carlén föreställde sig, något lång-

sökt, att 'den sista balen' stått i Bellmanshusets ena takvåning som då skulle varit öppen upp mot takryggen, att motsvaras av epistelns «hvälfda» tak, samt att de i episteln nämnda «pelarna» skulle motsvaras av loftgångens stöttor.

Carlén är långt ifrån den enda som intresserat sig för Bellmans miljöer. En av de äldsta tryckta beskrivningarna av Djurgårdsstaden och kvarteret Trädgården hittar vi i J.E. Rydquists bok *Djurgården förr och nu från 1833*:

Invigningen av Bellmansbysten den 26 juli 1829. Färglitografi av Hjalmar Mörner.

Ep. 62 'Angående sista balen på Gröna Lund'. Ur «Scener ur Fredmans epistlar och sånger», ett bildkomplement till *Fredmans epistlar* 1827 av tecknaren och målaren Elis Chiewitz. Här tar konstnären fasta på epistelns textrader som beskriver kroginteriören som välvd, vitlimmad och ljus. Året innan, 1826, utkom «Galleri till Fredmans epistlar och sånger» med ett persongalleri över Bellmansfigurer.

«... ett ställe av egen ryktbarhet: det af Bellman besjungna värdshuset Gröna Lund – i gamla tider ett sämre värdshus, numera blott ett ruckle...». Därefter kan man följa området och intresset för dess Bellmanskoppling i Djurgårdsbeskrivningar och Bellmansbiografier ända fram till våra dagar.

Gröna Lund har satt sina spår även i teaterns och musikens värld. Första gången Bellman visade sig som centralfigur på scen var 1856 i den uppskattade tvåaktaren *På Gröna Lund*. Även i utlandet har Bellman uppmärksammats mot bakgrund av det gamla värdshuset, bland annat genom *Le Buisson vert* (Gröna Lund), en opera-comique i en akt, uppförd i Paris 1861. Bellmans popularitet har hållit i sig; festen vid Bellmansbysten blev ett årligt återkommande arrangemang som kommit att följas av otaliga Bellmansfester och konserter i varierande storlek och regi.

Bellmanshuset och Gröna Lund

Av olika anledningar har historien om Bellman och Gröna Lund i hög grad knutits just till huset vid Långa gatan, som därför fått heta Gröna Lund eller Bellmanshuset. (Ej att förväxlas med Bellmansällskapetets stamhus, Bellmanshuset vid Urvädersgränd, där Bellman bevisligen bott åren 1770–74. Detta var dock okänt fram till mitten av 1930-talet.) Här föreställde man sig gärna att Bellman hållit hov tillsammans med både gustavianerna och sina Fredmanskaraktärer. Carlén meddelar 1861 att «... en 89 år gammal sjömansenka har för undertecknad berättat att hon ett par gånger sett der i rummen och i trädgården icke allenast Bellman jemte Scröderheim och Badin, utan äfven Gustaf III.» Vid 1800-talets mitt hade således myten slagit stadigt rot i kvarteret Trädgården, för att sedan kulminera i takt med nationalromantiken fram mot sekelskiftet 1900.

Från slutet av 1790-talet och en bit in på 1800-talet undergick Djurgårdsstaden en 'uppstädning'. En efter en stängdes de många krogarna och ersattes så småningom av förnämare värdshus, schweitzerier och konditorier. Från 1765 ingick Trädgården nr 31, det vill säga Mjölnargården och Bellmanshuset, i det intilliggande Djurgårds-

År 1918 framfördes Axel Berggrens sång-lustspel «Bellman» på Stockholms stadion. Bellman spelades av Gunnar Bohman framför ett 'Bellmanshus' av reglar och målad segelduk.

Bellmansällskapet grundades 1919 på initiativ av Bellmansforskaren Arvid Ståhlhane. På bilden samlas sällskapet vid Bellmansbysten på Djurgården. Nedanför bysten syns Albert Engström och Emil Norlander. Framför sitter konstnären Vicke Andrén med luta.

varvet som från 1768 ägdes av de så kallade Djurgårdsvarvsintressenterna, en sammanslutning av framgångsrika köpmän som i andelsform drev varvsrörelsen. Husen utnyttjades som bostäder för varvets timmermän och deras familjer. På 1860-talet uppläts husen till fattigbostäder i Stockholms stads ägo och själva trädgården förvandlades till en skräpig ödetomt. I mitten på 1800-talet slogs ett plank upp mellan de två husen. På Bellmanshusets sida lär trädgården ha hållits grön ännu in på 1870-talet för att sedan följa samma öde som delen mot Mjölnergården – utplåning och belamring av bodar, uthus och latriner. Detta kan vara en förklaring till det faktum att Bellmanshuset ibland uteslutande fått äran som Bellmans Gröna Lund.

Dikt och verklighet

Bellmans texter kan inte uppfattas som realistiska socialreportage, något som man i ökande grad under 1800-talet gjorde sig skyldig till. Bellman byggde upp epistlarnas händelser kring platser och personer som dåtidens publik kände väl till, inte nödvändigtvis ställen han själv frekventerade. I själva verket skulle många av Fredmans epistlar inte kunna knytas till någon särskild plats

om inte en och annan ledtråd hängts ut i överskriften, som till exempel i nr 12 *Elegi över slagsmålet på Gröna Lund*. Bellman, som hade ett utpräglat sinne för det pittoreska, inte minst fantasifula och löjliga namn på platser och människor, hittade dessutom när han så behagade på egna lustiga namn. Verkliga krogar blandas med fantasins Bruna Dörren eller Förgyllda Bägaren.

Försöken att samtolka episteltexter med verklighet har gett upphov till fle-

Målningarna i vindsvåningens frontespisrum upptäcktes under lager av tapeter på 1890-talet. Trots att motiven inte går att härleda till någon av Bellmans episteltexter togs upptäckten som ett bevis för att huset verkligen var Bellmans Gröna Lund.

För att slå mynt av Bellmansmyten lät Jacob Schultheis inreda ett 'Bellmansrum' som han visade mot betalning. Teckning ur «Minnen från Gröna Lund» av Tör Svenske.

Takets mittmedaljong visar hur Jakob brottas med Gud.

ra missförstånd. I epistel nr 62 *Angående sista Balen på Gröna Lund* ger Bellman en livfull skildring av en kroginteriör och väggarnas och takets målade dekoration. 1800-talets forskare kände till att Bellmanshuset en gång haft flera målade rum. Hos Carlén kan vi läsa att målningar på 1830-talet blivit dels borttagna, dels överklistrade med tapeter. På 1890-talet hittades målningar från 1700-talet i vindsvåningens frontispisrum, det så kallade Bellmansrummet. Motiven är till största del bibliska och framställningen ålderdomlig. I taket återges bland frukter, fåglar, blommor och växtornament de fyra årstiderna. I mittmedaljongen skildras Jakobs kamp med Gud, en av de populäraste episoderna ur Jakobs brokiga historia i Gamla testamentet, och runt väggarna sprider sig pastorala landskap och jaktscener. Fyndet inspirerade till att projicera epistelns beskrivningar på dessa, men egentligen kunde inte ens den mest entusiastiske Bellmanstolkare se annat än att motiven saknade all överensstämmelse. För att lösa detta uppenbara problem utan att ge avkall på myten spekulerade man i att den egentliga krog salen legat i något annat senare ombyggt rum och att dessa målningar gått förlorade.

Trots nyfunna målningar, med motiv ur Tobits bok, finns det fortfarande inga kända motiv i Bellmanshuset som stämmer in på epistelns beskrivning. Med tanke på den osäkra källsituationen kring värdshusrörelsen och kvarterets byggnader är det mer troligt att beskrivningen får tillskrivas den konstnärliga friheten, eller att han inspirerats av för oss okända målningar.

Hoffbromanéret

Ytterligare ett missförstånd kring epistel nr 62 är att man dragit förhastade slutsatser om målningarnas upphovsman.

Titta i taket! Jag lovar;
Kors, vad helgon, solar och sken!
Hoffbro vårt öga begävar
Både med änglar och påvar.

Den Hoffbro som Bellman nämner är med största sannolikhet Petter Lorents Hoffbro, verksam i Stockholm som brevmålare och formskärare och så småningom spelkortsfabrikör.

I sin verkstad vid Hornsgatan tillver-

«Fredrik I och svenska konungars åminnelse», färglagt träsnitt av Petter Lorents Hoffbro. Hoffbros populära träsnitt fick så stor spridning att han fick ge namn åt en hel genre.

kade han färglagda träsnitt. Motiven var kungligheter, hjältar och förrädare, framställda i ett folkligt, naivt och ålderdomligt manér. Dessa målade 'brev' köptes av bönder och de lägre klasserna som hittills haft en begränsad tillgång på bilder. De blev enormt populära och fick mycket stor spridning. Långt efter Hoffbros död 1759 fortgick produktionen i hans namn. Bilderna blev så välkända att de kom att känneteckna en hel genre. Att Bellman i episteln attribuerar målningarna till Hoffbro bör således inte tas alltför bokstavligt utan mer som ett sätt att beskriva dem för den samtida åhöraren. Epistel nr 62 är inte den enda där Bellman nämner Hoffbros namn. I epistel nr 44 heter det till exempel:

... Harpan var förgylld och grön,
prydd med myrten, tusenskön,
med en cherubim utmålad,
prälad, utav Hoffbros vackra rön.

Bellman var inte heller den enda av sina samtida som refererade till Hoffbros bilder; såväl kollegan Carl Israel Hallman som Anna Maria Lenngren, Tobias Sergel och Carl August Ehrensvärd använder Hoffbros namn på samma sätt. Så sent som 1833 refereras till «galningsmåleriet i Hoffbromanéret».

'Djurgårdskungens' sista vilja

Den starka Bellmanstraditionen har inte undgått att påverka husets ägare. Grosshandlaren John Burgman, 'Djur-

gårdskungen', som vid 1800-talets början handlat till sig en stor del av aktierna i varvsrörelsen och därmed också ägde husen i kvarteret Trädgården, hade ett livligt intresse för Djurgårdstaden och dess historia. Vid sin död 1833 förordade han i sitt testamente att både Bellmanshuset och Mjölnergården «... i anseende till deras vunna märkvärdighet skulle bibehållas i oförändrat skick».

Burgmans epok utgjorde den sista stora blomstringsperioden i Djurgårdsvarvets historia. Varvet och byggnaderna ärvdes av mågen P. A. Fredholm och efter Fredholms död 1862 såldes de till Stockholms stad av arvingarna. Samma år lär det sista skeppet ha gått av stapeln vid Djurgårdsvärvet. När varvet, som under mer än 100 år präglade livet i Djurgårdstaden, försvann började en nedgångsperiod. Vid den stora järnvägsbranden 1873 förstördes delar av det ursprungliga varvsområdet. Bellmanshuset och Mjölnergården var nu i ett miserabelt skick – så dåliga att de enligt barnen i Djurgårdstaden «håller på att ramla omkull, så fort de skjuter med kanonerna på holmen». Allt fler röster höjdes för att ansvarig myndighet skulle sörja för platsens restaurering. År 1886 skriver en P. E. Bergstrand i *Nya Dagligt Allehanda*:

«Som imellertid stället är det märkligaste på Djurgården, icke blott ur historisk-poetisk synpunkt, utan äfven ur arkeologisk med två träbyggnader i fornsvensk stil, temligen oförändrade, så vore det af allra högsta vigt att få det restaurerad men ej till värdshus, utan till ett slags Bellmansmuseum. En sådan restauration skulle blifva billig nog, och dertill forderades först borttagande af en del av det så kallade 'Gröna Lunds Tivoli' för att få trädgården tom ... Rummet och trapporna i Gröna lund och Mjölnergården skulle derefter omsorgsfullt rengöras, och vid deras målade och dekorerande kunde man med ledning af Fredmans 62:a epistel och andra källor efterbilda Hoffbro ... Vidare skulle här samlas minnen från Bellmans tid, och ställets egenskap af utvärdshus kunde ju i så motto bibehållas, att främlingen blefve serverad ... af en Ulla Winblad eller en styrmansdotter Gretchen i silkesstrumpor och målade skor med hvita klackar.»

Frågorna om restaurering av byggnaden som det värdefulla minnesmärket man utpekade till, kravet på ett Bellmansmuseum i området och frågan om Gröna Lunds tivolis vara eller icke vara kom att följa debatten i många årtionden framåt.

Tivolidirektörens Bellmansrum

Den 28 september 1896 bröt en brand ut i Bellmanshusets norra vindslägenhet. Branden kunde som tur var släckas relativt snabbt och större delen av huset undgick förstörelsen. Den 1 oktober samma år var samtliga husets innehavare uppsagda för avflyttning eftersom staden nu fått en ny hyresgäst, den från Baden i Tyskland invandrade snickaren Jacob Schultheis, som dessutom tagit på sig att på egen bekostnad rusta det nedgångna huset. Redan 1883 hade denne herre fått hyra ödetomten, den forna trädgården, för att här anlägga Gröna Lunds tivoli.

För Schultheis var Bellmanstraditionen säkert inte okänd; 1895 högtidligt hölls på flera ställen i huvudstaden 100-årsminnet av Bellmans död. Inför den stora Konst- och industriutställningen på Djurgården 1897 såg Jacob Schult-

heis en chans att slå mynt av Bellmans-traditionen kring huset. Vid renoveringsarbeten i frontespisrummet hade rester av 1700-talsmålningar upptäckts på träpanelen på både väggar och tak under lager av papp och tapeter. Ett 'Bellmansrum' med tidsenliga möbler ställdes nu i ordning. Där kunde utställningens besökare för en liten entréavgift få uppleva Bellmans glada sångardagar. Målaren Victor Bergendorffs firma som fått renoveringsuppdraget, fick nu även i uppdrag att ta fram och bättra på målningarna samt iordningställa rummet. Inredningen utfördes av sönerna som i ett brev 1923 beskriver arbetet:

«Herr Joe Schultheiss, dåvarande ägaren, kom på idén, att göra föreläsningssal av grannlåten, bara det inte blev för dyrt. Vårt pris stannade visst vid 50 kr, eller så ungefär. Tar jag ej allt för mycket fel var det han som då döpte rummet till Bellmansrummet ... Möbleringen gjorde vi också. Ett par stolar, köpta av mig i Vaxholm för 10 kr st och vårt gamla verkstadsbord, sedan Emil krusat ut det med lite limkittsornament och en golvklocka, som jag dock glömt, var vi fick tag i, fullbordade det hela, och spelet kunde börja. Jag

tror dock inte att herr Schultheiss tog in något vidare på sin briljanta idé, fastän han lät trycka ett litet vägledande häfte, en historik.»

Den så kallade historiken utgörs av *Bellmansminnen från Gröna Lund* från 1897 och ger en fantasifull bild av en sommarkväll på krogen Gröna Lund med Bellman, Gustav III och Fredmansfigurerna, allt avsett att få besökaren att känna sig förflyttad bakåt i tiden. Bakom huset, inne på tivoliområdet, ordnades med en liten servering för utställningens och tivolis gäster. I närheten anlades dessutom en liten privat Bellmansträdgård. Jacob Schultheis bosatte sig själv i huset och bodde kvar där till sin död 1914. Tivolit fortsatte dock som hyresgäst ända fram till den nyligen genomförda restaureringen, sammanlagt över 100 år.

Rädda Gröna Lund - drömmen om den vackra trädgården

Uppmärksamheten vid Konst- och industriutställningen innebar endast en tillfällig respit för husen i kvarteret Trädgården. Delar av kvarteren på andra sidan Allmänna gränd revs redan 1896 för att ge plats åt den stora Ma-

Jacob Schultheis egen privata Bellmansträdgård, bakom Apotekshuset. På bilden syns Jacob Schultheis stående bakom bänken med hatt och mörk kavaj.

skinhallen. I längden innebar det som utställningen stod för – framtidsoptimism och utveckling – också krav på allt hårdare exploatering av marken, och i slutet av 1800-talet hade man börjat planera för «Djurgårdens ordnande». Stadsplanen från 1899 visar hur man tänkt sig en reglering av kvarteren i Djurgårdsstaden: raka gator och nya tomter med mycket liten hänsyn till den äldre bebyggelsen. År 1888 hade Stockholms stad förvärvat all kronans (Krigsmanshuskassans) mark i Djurgårdsstaden. Men redan 1918 träffades ett nytt avtal varigenom större delen av Djurgårdsstaden åter tillföll kronan som då behövde mark för en planerad utvidgning av flottan. Ett undantag utgjordes bland annat av Bellmanshuset som nu avskildes från Mjölnergården. I praktiken genomfördes dock inte avstyckningen förrän 1979.

Flottans planer utgjorde ett rivningshot mot större delen av den gamla Djurgårdsstaden. I avtalet hade staden förbehållit sig rätten att på egen bekostnad flytta byggnader av estetiskt eller kulturhistoriskt intresse till Skansen, mot ersättning av brandförsäkringsvärdet. Det nyligen inrättade Rådet till skydd för Stockholms skönhet engagerade sig för att husen skulle kunna bevaras på plats och kravet på ett musealt bevarande dök åter upp. Ett skyddat parkområde skulle inbegripa de med Bellman förknippade husen Apotekshuset (gamla varvschefsbostaden), Mjölnergården och Bellmanshuset, där ett 'äkta' Bellmansvärdshus skulle inrymmas.

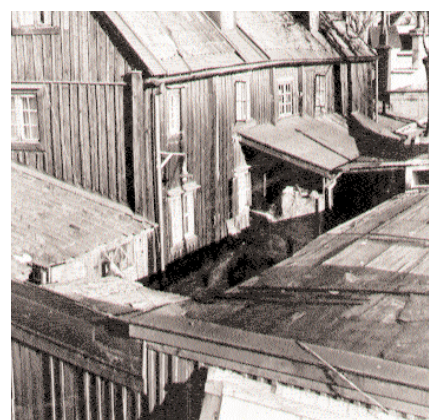
Frågan intresserade många av tidens kulturpersoner, bland andra skönhetsrådets Anna Lindhagen och konstnären Anders Zorn, som 1919 genom *Svenska Dagbladet* förklarade sig beredd att träda in som mecenat för det gamla värdshusets räddning.

En kommitté sattes samman – Gröna Lunds-kommittén – med delegater från Samfundet S:t Erik, Skönhetsrådet, Samfundet för hembygdsvärd, Stockholmsgillet och Bellmansällskapet. I mångas ögon var tivolits bortskaffande en förutsättning för 'den gröna lundens' återskapande men på 20-talet diskuterades också en lösning där tivolit skulle realisera tanken på en Bellmansgård och kulturpark av området kring de tre husen, mot att de fick

Vid 1900-talets början var Bellmansmyten stark i Djurgårdsstaden. Krogarna hade ersatts av kaféer, som alla – oavsett ålder – kunde visa upp just den vrå där Bellman brukade sitta med sitt glas.

Bellmanshusets 'trädgård' våren 1931 – belamrad med bodar, uthuslängor, latriner samt baksidan av en gammal serveringsbyggnad. Kort härefter revs skjulen och tivolit anlade en minigolfbana till Skönhetsrådets förtret, som inte tyckte att det blev den utlovade förbättring av husets närmiljö som man hade diskuterat.

utöka nöjesfältet. Området skulle ställas under Nordiska museets överinseende.

År 1947 fördes frågan om ett 'kulturreservat' med musealt användande och nödvändig restaurering och upprensning åter upp på dagordningen, denna gång som tänkbar hembygdsgård åt den nybildade Djurgårdens hembygdsförening. Frågan handlade också om tivolits rätt att disponera huset och den omgivande marken. Efter några få nödvändiga moderniseringar av Bellmanshuset avstannade planerna åter.

Bellmansmytens betydelse

Kronans planer ändrades och den nya flottbasen förlades på annan plats. År 1934 restaurerades Mjölnergården i marinförvaltningens regi men Djurgårdsstadens öde var fortfarande oviss. Ökade krav från biltrafik och nya bostadsområden började nagga området i kanten. På 50-talet påbörjades en rustning av Djurgårdsstaden, som från 1950-talets början förvaltades av Statens fastighetsverks föregångare Kungl.

Byggnadsstyrelsen. Saneringen, som slutfördes först på 1970-talet, strävade efter att bibehålla den äldre stadsbildens, men kraven på ökad standard innebar likväl en förändring.

Bellmanshuset som fortfarande ägdes av Stockholms stad undgick dessa moderniseringar. Så småningom överfördes Byggnadsstyrelsens delar av Djurgårdsstaden till Stockholms stads fastighetsbolag AB Stadsholmen samt Kungl. Djurgårdsförvaltningen. Bellmanshuset å andra sidan kvarstod i stadens ägo till 1991 då det överfördes i statlig ägo. Om dess framtida innehåll återstår att se. Något regelrätt Bellmansmuseum lär det inte bli, men än är kanske inte sista ordet sagt i den saken. Oavsett om Bellman någonsin satt sin fot i byggnaden eller inte, så har kopplingen till Bellman räddat den undan förstörelse mer än en gång i dess 250-åriga historia. Däri ligger Bellmansmytens verkliga betydelse. ■

*Elisabet Hesseborn;
Bebyggelsehistoriker*